

"וירב בנחל" - מנהיגות שאול ומלחמת עמלק

כל אימת ששב אני וקורא את פרקי שאול חוזרת ומתעוררת בי התמיהה כלפי החומרה הרבה שנדון בה שאול.

חיטיב לנסח את הדבר הר"י אברבנאל בפרושו לספר שמואל א פרק טו :
 והשאלה הרביעית בעונש שאול המופלג שנענש על חטא קטן ... והחטא הזה
 היה קטן מאד אחרי שנלחם המלחמות השם ועשה מלחמת עמלק כמו שצוה,
 ואף שלקה מהשלל, לא היה אותו עוון ראוי לעונש מופלג כזה שימאסהו השם
 מ'מלך על ישראל! והנה מצינו שדוד שהרג את אוריה בחרב בני עמון וישכב
 את אשתו והוא היה עוון פלילי ולא קרע השם את מלכותו מעליו, ולמה שאול
 שעשה חטא נקל נענש הרבה? האם היה משום פנים בדבר?
 אין בדברי נסיון להעריך את דמותו של דוד, אלא רק להשוות את התנהגותו לזו של
 שאול בסיטואציות דומות.

הכתוב, בכמה מקומות, מזכיר את חטאו של שאול ומנמקו, ותמונה ברורה מצטיירת
 מסקירת מקורות אלה: בדברי ה' אל שמואל: "כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאַתָּה דַּבְרִי לֹא הָקִים ..."
 (שמואל א טו, יא); בדברי שמואל אל שאול בראשונה: "וְלֹמָה לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' וַתַּעַט אֶל
 הַשֵּׁלל וַתַּעַשׂ הַרַע בְּעֵינֵי ה'" (שם טו, יט).

בדברי שמואל אל שאול בשלישית:
 "הַחֲפֹץ לְה' בַּעֲוֹלוֹת וּזְבָחִים כְּשִׁמְעַת בְּקוֹל ה' הִנֵּה שָׁמַע מִזְבַּח טוֹב לְהַקְשִׁיב;
 מַחֲלֵב אֱלִים (שם טו, כב).

בדברי שמואל אל שאול אחרי שהעלתהו בעלת האוב בעין דור:
 כֹּאשֶׁר לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' וְלֹא עָשִׂיתָ חֶרֶן אֶפְרוּ בַעֲמַלְק עַל כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה עָשָׂה
 לְךָ ה' הַיּוֹם הַזֶּה (שם כה, יח).

ובנסיונות ההתחמקות של שאול: "הַקִּיְמוֹתַי אֶת דְּבַר ה'" (שם טו, יג) וכן, "וַיֹּאמֶר שָׂאוּל
 אֶל שְׂמוּאֵל אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' ... (שם טו, ט).

הפועל ש.מ.ע הוא הדומיננטי בפרקינו ומופיע בו שמונה פעמים! ההאשמות המוטחות
 בשאול מופיעות בכמה צורות: לא שמעת, לא הקשבת, לא קיימת, לא עשית, לא שמרת.²
 למרות השוני, המכנה המשותף ביניהן הוא אי צייתנותו של המלך לצו האלוהי המופנה
 אליו ישירות דרך הנביא.

1. פסוקים א, ד, יד, יט, כ, כב (פעמיים), כד.

2. לכאורה מוטחות בו שתי טענות נוספות: "ותעט על השלל ותעש הרע בעיני ה'" (טו, יט) אך ברור שאין

זהו חששה של התורה בפרשת שפטים בצוותה את המלך לכתוב לו ספר תורה: ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל (דברים יז, ט).

ומכלל לאו שומע אני שאם כן יסור מן המצות ימין ושמאל - לא יאריך ימים על ממלכתו. בכיוון זה הולך רבי יוסף אלבו בספר העיקרים. באחד מהסבריו לפרשתנו: הטעם בזה לפי דעתי הוא שדוד לא חטא במצוה פרטית שנצטווה בה אחר שהיה מלך או במצוה פרטית שנצטווה בה בתורה מצד שהוא מלך, אלא במצוה כוללת אותו עם כל האנשים: כי אסור אשת איש או רציחה כולל כל האנשים ולכן ראוי שיהיה ענשו שווה לעונש כלל האנשים. אבל שאול חטא במצוה פרטית אליו מפי שמואל. אחר שהיה מלך או מצד שהיה מלך שאמר לו שמואל "שבעת ימים תיחל עד בואי אליך..." ואמר לו גם כן: "לך והכיתה את עמלק... ולא תחמל עליו..." ועל כן כשעבר על דבריו והעלה עולה בגלגל קודם שיבוא שמואל, נאמר לו: "ועתה ממלכתך לא תקום", כלומר שיפסק המלכות מזרעו. אבל לא אמר לו שימות בחצי ימיו, וכשחטא בדבר עמלק נאמר לו: "כי מאסת את דבר ה' וימאסך ממלך" כלומר שימות בלא עתו ולא יחש לו מלכות משם ואילך, שהדבר הנמאס לא יקיימו האדם. ועל כן כשהעלה שאול את שמואל על ידי בעלת האוב אמר לו שמואל: "על אשר לא שמעת בקול ה' ולא עשית חרון אפו בעמלק... ומחר אתה ובניך...", רמז שבעבור היות אלו מצוות פרטיות אליו היה מת בלא עיתו והיתה המלכות נפסקת ממנו. (ספר העיקרים, מאמר רביעי פרק כו, הוצאת מחברות לספרות, עמוד 733).

חטא חמור הוא חטא אי הצייתנות, ובדאי ששואל לקח במידה זו. אולם בחטא זה חטאו רוב רובם של המלכים המוזכרים בספר מלכים, האם נגזר עליהם. ועל שושלותיהם גזר דין דומה?

כמו כן, יש לציין שחידוש גדול הוא החילוק בין "מצוה פרטית אליו" לבין מצוה הכוללת אותו עם כל האנשים, שהרי הכתוב סתם ולא חילק "פן יסור מן המצוה ימין ושמאל" - כל מצוה ולא דווקא זו שנצטווה בה בפירוש על ידי נביא.

תירוץ זה מתרץ פורמלית את הקושיה: במה חטא שאול? אך חסר בו הפן המחותי שהתחדש במלחמת עמלק. בעל ספר העיקרים מסתפק בקביעה שלא נעשה דבר ה' אך

בכתוב שלילה של הביזה. שלילת שלל היתה מנהג מקובל בתקופת המקרא, ראה לדוגמה: שלל המלחמה במדין, פרשת ארבעת המצורעים בספר מלכים, שלל דוד שעוד נדבר בו להלן. רק במקרים מיוחדים כגון מלחמת יריחו, נאסרה הביזה. ברור שהטענה "ותעט אל השלל" מוסבת על הצו האלוקי "והחרמתה את כל אשר לו... משור ועד שה מגמל ועד חמור" עצם לקיחת השלל היא אי ביצוע הצו האלוקי: וכן הטענה "ותעט הרע בעיני ה'" היא טענה כללית המתייחסת לכשלון גופא. אי ביצוע השליחות מוגדר כרע בעיני ה'.

מתעלם מהצורה בה נהג שאול. בזמן המלחמה ולאחריה. אי אפשר לומר ששאול התעלם לחלוטין מן הצו האלוקי. שאם כן, הרי לא היה מכנס את כל העם ולא היה יוצא למלחמה יזומה זו. ואכן כך מתואר:

ויך שאול את עמלק מחוילה בואך-שור אשר על פני מצרים ואת כל העם
החרים לפי חרב (שמואל א ז, ח).

ברור איפוא, ששאול התכוון לקיים את הצו ואף החל בכך, אלא שלא השלימו כיון שמשאו קרה תוך כדי הקרב, משחו שמנו את ביצועה המושלם של המשימה. התוצאה הסופית אכן היתה. אי ביצוע המשימה וזו הטענה המושמעת בפי הנביא, אך הגורמים שהביאוהו לכך הם המדד לקביעת חומרתו של המעשה. הטענה הפורמלית "למה לא שמעת בקול ה'" היא אכן הטענה המוטחת בשאול, אך מאחריה מסתתרים המניעים שהביאו אותו לנהוג כפי שנהג.

התנהגותו של שאול בפרשת מלחמת עמלק לכל אורכה היא שחרצה את גורלו לשבט. קריטריונים רבים משמשים להערכת אדם במצבים שונים, אנו נבחן את הקריטריונים המקובלים להערכת מנהיג בזמן הנהגותו: במישור הציבורי - כללי ובמישור האישי - פרטי.

א. במישור הציבורי

לאחר נסיונות מספר שבהם מתחמק שאול ואינו עונה לשמואל, מודה שאול: "ויאמר שאול אל שמואל חטאתי כי עברתי את פי ה' ואת דבריך" (שמואל א טו, כז), אך מוסיף ומנמק את מעשהו: "כי יראתי את העם ואשמע בקולם" (שם). דרשו חז"ל: "שום תשים עליך מלך - שתהא אימתו עליך" (סנהדרין יט ע"ג) ולא שתהא אימתו (של המלך) ממך. וכן בהלכות מלכים לרמב"ם (פרק ב הלכה א):

כבוד גדול נהגין במלך ומשימין לו אימה. ויראה בלב כל אדם שנאמר "שום תשים" - שתהא אימתו עליך. אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו. האין בכניעתו זו של שאול השמטת כל הבסיס למלכותו? ברגע בו ויתר לעם מחמת יראתו אותו, נהפך ממוביל למובל, ושמט את הקרקע מתחת לכסאו. דווקא שאול שהוכיח בתחילת דרכו מנהיגות ראויה לשמה, הכזיב במלחמת עמלק.

מנהיגות במבחן

במלחמת מכמש ידע שאול לרסן את חייליו:
ויגדו לשאול לאמר הנה העם חטאים לה' לאכול על הדם ויאמר בגדתם גלו אלי היום אבן גדולה. ויאמר שאול פצו בעם ואמרתם להם הגישו אלי איש את שורו ואיש שיו ושחטתם בזה ואכלתם ולא תחטאו לה' לאכול אל הדם. ויגישו כל העם איש את שורו באותו הלילה וישחטו שם (שמואל א יד לג-לד).
העם העיף מיום לחימה רצוף, רעב "כמי שאחזו בולמוס", ונחפו לאכול את בהמותיו

באיסור. אך שאול משכיל להתגבר על תאוה זו שפרצה בקרב מחנחו ומכריח את חייליו לשחוט את בהמותיהם כדין.

אולם יש לזכור כי שאול לא תבע מן העם לוותר על עצם האכילה, אלא להשהותה עד לאחר השחיטה. ואינו דומה מי שיש לו פת בסלו - ורק צריך להמתין לרגע בו תתאפשר האכילה, למי שאין לו פת בסלו.

התאוה שנתקף בה מחנה ישראל במלחמת עמלק: היתה שונה בתוכנה ובמהותה מתאוות הבשר במכמש. לא היתה זו תאוה הניתנת לשיכוך עלידי השקטת הבטן הרעבה. תאות הממון ותרכוש אינה שוככת. אלא כאשר המתאוה בא על סיפוקו וזוכה בשלל, וגם אז "יש לו מנה רוצה מאתיים".

וכאן לפי צו אלוקי היה על שאול להשמיד הכל: "והחרמתם את כל אשר לו ... והמתה ... משור ועד שח ומגמל ועד חמור" (שם טו, ב-ט). כאן נתבע העם לוותר על הכל, לא להמתין, לא לחכות, אלא להשמיד הכל.

רגע זה היווה מבחן למנהיגותו של שאול, האם ישכיל לשלוט במצב ולאכנף את העם לבצע את רצון ה'! אך שאול כשל והיה זה כשלון חרוץ "כי גראתי את העם ואשמע בקולם" (שם טו, כד).

גם דוד נתנסה במבחן מנהיגות בסיטואציה דומה (להלן נעמוד על ההבדלים). כשהתברר לדוד: ואנשי שצקלג נבזזה ויקיריהם הובלו בשבי, פתחו דוד והאנשים אשר עמו במרדף אחרי העמלקים:

וירדף דוד הוא וארבע מאות איש ויעמדו מאתיים איש אשר פגר מעבור את נחל הבשור (שם ל, י).

המרדף אכן הצליח: העמלקים הוכו, השבויים הוחזרו ועמהם חזר גם שלל רב: ... השלל הגדול אשר לקחו מארץ לפלשתים ומארץ יהודה (שם ל, טז).

והנה, מתפתח דיון חריף בקרב הלוחמים על חלוקת השלל:

וען כל איש רע ובליעל מקאנשים אשר הלכו עם דוד ויאמרו יען אשר לא הלכו עמי לא ניתן להם מהשלל אשר הצלנו כי אם את אשתנו ואת בנינו וינהגו וילכו (שם ל, כב).

לפני שנראה כיצד התמודד איתם דוד נבדוק תחילה מי היו טיפוסים אלה. מאז בריחתו של דוד משאול הפך דוד משר בצבא ישראל, לראש גדוד פושטים. הפרטים האנושיים שהרכיבו גדוד זה מתוארים בכתוב:

ויתקבצו אליו כל איש מצוק וכל איש אשר לו נשא וכל איש מר נפש ויהי עליהם לשר (שם כב, ז).

אמנם היו ביניהם אנשים שנקלעו למצוקה כלכלית, והעדיפו את חייהם הגדוד על פני חייהם עבדות, כדברי האישה שצעקה אל אלישע: "והנה בא לקחת את שני ילדי לוי לעבדים" (מלכים ב, ד, א) אך בודאי שהחבורה כללה אחוז גבוה של פליטי החברה, אנשים שהחברה

הקיאח מתוכה מסיבות שונות. חבורה המורכבת מערב רב של אנשים שאת חלקם היינו מכנים בלשונו "דמויות בלתי סימפטיות"³.

החיים בגדוד היו קשים מבחינה גופנית ומבחינה נפשית. הגדוד חי על חרבו ונרדף עד צוארו. חיי נדודים, פשיטות ומארבים, הרגשת "איש חרבו על ירכו מפחד בלילות" (שיר השירים ג, ח) היו מנת חלקם של החברים בו. היה צורך בקשיחות נפשית וגופנית על מנת לשרוד בתנאים אלו.⁴ ומפורסמים הם דברי הרמב"ן: (נפרשו לתורה דברים כג, ט) על הפסוק "ונשמרת מכל דבר רע":

והנכון בעיני בענין במצוה הזאת כי הכתוב יזהיר בעת אשר החטא מצוי בו. והידוע במנהיגי המחנות היוצאות למלחמה כי יאכלו כל תועבה יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפילו בניאוף וכל נבלה. הישר בבני האדם בטבעו יתלבש. אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב. ועל כן הזהיר בו הכתוב "ונשמרת מכל דבר רע".

(גדולתו של דוד היתה בכך שהשכיל להשאר "כבשה" בין "שבעים זאבים" ולא להטרף על ידם מחד גיסא או להפוך לאחד מהם מאידך גיסא. חזון אחרים: הימים "וגר זאב עם כבש" התקיים בפועל בדוד שהשכיל להנהיג "כנופיה" ועם זאת להשאר "עעים זמירות ישראל").

אמנם במבחן מנהיגות זה לא תבע דוד מאנשיו לוותר על הכל. חלקם בשלל מובטח בתנאי שלא ידרשו דרישות מוגזמות. אך יש לזכור מי הם הניצבים בפניו: כל איש רע ובליעל, השפלים שבגדוד, שגם כך לא הצטיין ברמתו הגבוהה. אל מול אותו ציבור "רע ובליעל" אשר חמדת הממון יקדה בלבכם ולבטח נראתה על פניהם, אל מול אותם האנשים שלא היססו להשתמש בחרבם כדי להשיג את מבוקשם והיו מורגלים בכך דבר יום ביומו, אנשים אשר רק לפני יום-יומיים רצו לסקלו (שמואל א, ח, א) אל מול פניהם ניצב דוד:

ויאמר דוד לא תעשו כן אחי את אשר נתן ה' לנו וישמר אתנו ויתן את הגדוד הבא עלינו בדינו. ומי ישמע לכם לדבר הזה כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים. יחדיו יחלוקו. ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחוק ולמשפט לישראל עד היום הזה (שם, כג-כה).

מרתקת היא הצורה בה השקיט דוד את המערערים על החלוקה:

3. על מנת להקהות את הרושם הרע של החבורה זו פרש הרד"ק (כב, ב) "וכל איש מר נפשי" - שהיה רש - בחקשר של מצוקה כלכלית ובהמשך ל"כל איש אשר לו נושא". אך מפורסמים דברי חושי הארכי: "אתה ידעת את אביך ואת אנשיו כי גיבורים המה ומרי נפש המה כדב שכול בשדה" (שמואל ב יז, ח). דב שכול איננו נמצא במצוקה כלכלית, דוד ואנשיו היו במצוקה קיומית. (ואמנם הרד"ק מביא שם פירוש שני "ואו איש מצוק, רוצה לומר צרות אחרות" - סתם ולא פירש).

4. פרופסור אליצור כתב מאמר על הגדוד המקראי וחלק מדברי מבוססים עליו.

תחילה, דיבר בצורה רכה וחברית: "ויאמר דוד לא תעשו כן אחי..." וברקע מהדהדים דברי שלמה המלך, החכם מכל אדם: "ולשון רכה תשבר גרם" (משלי כה, טו). אחר כך, השתמש בטיעון דתי: "את אשר נתן ה' לנו וישמר אתנו" מדובר פה במתנה מן השמים ולא בממון שהשגנו בכח ידנו. נסיון לטיעון ריאלי: "ומי ישמע לכם לדבר הזה?" - "הלוא על כל פנים ישבו לשמור הכלים ואם כן מהראוי לחלוק עמהם שוה בשוה" (מצודת דוד שם, פסוק כח). ולבסוף, בתקיפות תוך כדי קביעת עובדה: "כי כחלק היורד במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלוקו". כך בחכמה, בתבונה ובאומץ השתיק דוד את המערערים על החלוקה.⁵

נסכם את דיונו בתחום הציבורי בדברים המובאים בספר העיקרים:

ויש מי שכתב בזה טעם אחר והוא ששאל חטא באומנות המלכי וראוי שיאבד האמנות ההוא. אבל דוד לא חטא באומנות המלכי, שחטאו היה חטא אחר שאין לו התלות באומנות המלכי ולכן ניתן למחילה. והרי זה דומה לשני סופרים שאחד חטא שעשה שטר מזויף ואחד חטא שבא על הערוה. שכאשר נתן המלך לכל אחד ענשו כפי חטאו והעניש למי שבא על הערוה להלקותו; שאחר שלקה אין ראוי שיפסיד אומנותו והרי זה נשאר באומנותו כמו שהיה קודם זה. אבל הסופר שעשה שטר מזויף אף לאחר שיקבל ענשו על מה שחטא, ראוי להעבירו מאומנותו ולא ינתן לו אמנה כלל באומנתו⁶ ... (ספר העיקרים, מאמר רביעי פרק כו, הוצאת מחברות לספרות, עמוד 734).

ב. במישור האישי

חז"ל האשימו את שאול במלחמה זו "בצדיקות יתר" שלא במקומה ומפורסמים הם דברי המדרש:

"אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר": "אל תהי צדיק הרבה יותר מבוראך" - "מדבר בשאול דכתיב: 'ויבא שאול עד עיר עמלק...' רב הונא ורב בניה אומרים: התחיל מדיין הוא כנגד בוראו ואמר: כך אמר הקב"ה

5. דוד גילה כושר מנהיגות מופלא קודם לכן, כאשר חזרו לצקלג ומצאוה שרופת. שם אמנם הסיטואציה קשה יותר: העיר שרופה, גורלם של הנשים והילדים איננו ידוע, "ותצר לדוד מאד כי אמרו העם לסקלו כי מרה נפש כל העם איש על בנו ועל בנותיו" (ל, ו). אך מאידך ברור היה לציבור שללא מנהיגות בשלב כה קריטי אין סיכוי להציל את יקיריהם, ו"כל אשר לאיש יתן ביד נפשו" (ובעד אנשי ביתו). ולכן היו מוכנים לבטוח בדוד ובהנתנתו כי הוא היה הסיכוי היחיד להציל את יקיריהם:

6. אמנם הסיפא של הסברו מסבירה אחרת את חטאו של שאול: "שחמל על אנג ולא עשה נקמה בעמלק כראוי", אנו הלכנו בדרך אחרת בהסבירו את החטא באומנות המלכי כשלון במנהיגות, והשתמשנו בעקרון המובא בדבריו "החטא באומנות המלכי".

"לך והכתה את עמלק" אם אנשים חטאו, הנשים מה חטאו? והטף מה חטאו? ובקר והשור וחמור מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה: "אל תהי צדיק הרבה יותר מבוראך". ורבנן אמרו: התחיל מדיין כנגד עגלה ערופה. ואומר: אמר הכתוב "וערפו שם את העגלה בנחלי" - הוא הורג והיא נערפת, אם אדם חטא בחמה מה חטאה? יצאה בת קול ואמרה "אל תהי צדיק הרבה". ר' שמעון בן לקיש אומר כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן. ומנין שנעשה אכזרי במקום רחמן? שנאמר: "ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי הרבי". ולא תהא נוב כזרעו של עמלק? ורבנן אמרין כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי סוף. שמידת הדין פוגעת בו שנאמר: "וימת שאול ושלושת בניו" (קהלת רבה פרשה ז, טז).

יסוד המדרש הוא בפסוק: "ויחמל שאול והעם על אגג" (שמואל א טו, טז). הרי מפורש ששאול ריחם על אגג.

אולם תיאור התנהגותו זו אינו עולה בקנה אחד עם דמותו. כפי שמצטיירת בכתובים. "צדיקות יתר" שאינה במקומה אינה הולמת את דמותו התקיפה של שאול.

כבר בראשית מלכותו לא היסס שאול לאיים על העם:

ויהר אפו מאד ויקח צמד בקר וינתחחו וישלח בכל גבול ישראל בעד המלאכים לאמר אשר איננו יוצא אחרי שאול ואחר שמואל כה יעשה לבקרו

(שם יא, ז-ח).

אותו שאול "מתלבטי" המתואר במדרש הוא שאול "אשר הכרית את האובות ואת הידעוני מן הארץ" (שם כח, טז). ואשר המית את הגבעונים "בקנאתו בפני ישראל ויהודה" וכדברי הגבעונים עצמם "האיש אשר כלנו ואשר דמה לנו נשמדנו מהתיצב בכל גבול ישראל" (שמואל ב כא, ה). ואף על בנו לא ריחם: "ויאמר שאול כה יעשה אלוקים וכה יוסיף כי מות תמות יונתן" (שמואל א יד, מח). דוד בקינתו בוחר לתאר את שאול דרך חרבו: "וחרב שאול לא תשוב ריקם" (שמואל ב א, כט). הרי משהונפה חרב שאול על עמלק, חזקה שלא תשוב ריקם. נקודות אלו בחייו מציגות דמות תקיפה שאינה יודעת רחמים ואיננה סובלת מנקיפות מצפון שלא במקום הצורך.

אם נכונים דברי המדרש "הנשים מה חטאו? והטף מה חטאו?" הרי שאותם היה צריך להציל בראשונה ולא את אגג. ומתוך כל נשים והטף בחר דווקא לחמול אגג רב הטבחים אשר שיכלה נשים חרבו?

7. לעניות דעתי, נראה שהז"ל תלו חטא זה בשאול היות ובמקרה זה קל מאוד "להדגים" רעיון אמיתי זה ולהמחישו (דבר שלצערינו אנו חווים על בשרינו בימים טרופים אלו). ניתן היה לומר רעיון זה "שהמרחם על האכזרי על אחאב מלך ישראל שריחם על בן הדד ורצח את נבֹת. אך ההמחשה במקרה זה היתה פחות מוצלחת. אינם דומים הרחמים על בן הדד לרחמים על אגג העמלקי הצורך, אשר שיכלה מנשים חרבו, ויותר מזאת אינו דומה רצח של אדם בודד ואנונימי - נבֹת, לרצח של ציבור ידוע ומוכר - כהני העיר נוב.

כמו כן, קשה לקבל את הסברה שמעלה האברבנאל (בפירושו לפרק טו פסוק א):
והיתה הסיבה שחמלו שאול והעם על אגג שלא להרגו אולי היה יפה תואר
ויפה מראה:

סברה זו מתבססת על הנחה שאגג היה יפה תואר; וזה אינו רמוז בכתוב. עוד קשה, אם
ביופי עסקינן החסרו יפות תואר ויפות מראה במחנה עמלק, כך שדווקא אגג "נבחר"!!
אם כן, מדוע חמל שאול על אגג?

כדי לענות על שאלה זו נבחן תחילה מה היה היחס למלך המנוצח בימי המקרא.
ידועים דברי אדוני בזק: "שבעים מלכים בהנות ידיהם ורגליהם מקצצות היו מלקטים
תחת שלחני..." (שופטים א, ז). פרעה מלך מצרים לקח את יהואחו עמו למצרים: "ואת
יהואחו לקח ויבא מצרים וימת שם" (מלכים ב כג, לה) נבוכדנצר מלך בבל לקח עמו לבבל את
מלכי יהודה האחרונים: "ויצא יהויכין מלך יהודה על מלך בבל ... ויקח אותו מלך בבל
בשנת שמנה למלכו" (שם כד, יט) וידוע היכן ישב:

נשא אויל מרדך מלך בבל בשנת מלכו את ראש יהויכין מלך יהודה מבית
הכלא וידבר אתו טובות ויתן את כסאו מעל כסא המלכים אשר אתו בבבל.
(שם כב, כז-כח).

"ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו בנחישתיים ויבאהו בבלי" (שם כה, ז).
אברהם קריב (בספרו שבעת עמודי התני"ך, עמוד 35) מעלה הסבר מעניין:

מלך מנוצח, דרך כלל, לא היה מומת אלא היה נלקח בשבי כדי לפאר כסאו
של המלך המנוצח. ושואל לא עמד בפני הפיתוי להביא עמו את אגג המנוצח.
ומסתבר לומר כי שאול מילא את רצון העם בדבר מיטב הבהמה שללם
שלהו, שלל בצע כדי שיקח לו את את "מיטב" האדם היינו המלך שללן שלו,
שלל כבוד. הנה כי כן לא רחמים הציפו את לבו של שאול כשנפל אגג לידו,
אלא יצר הכבוד, כבוד מנוצח פחו עליו... לא נתפרש מה אמר שאול לעשות
באגג, אך מכמה מקומות בתנ"ך ידוע לנו כי מלכים מנוצחים היו פוגמים את
גופות המלכים המנוצחים ומחזיקים אותם בעלבונום ואומללותם.
אם כן, שאול אכן חמל על אגג, אך לא היתה זו חמלה של רחמים, היתה זו מעין חמלתו
של האיש העשיר במשל כבשת הרש:

ויבא מלך לאיש העשיר ויחמל לקחת מצאנו ומבקריו לעשות לארח הבא לו
ויקח את כבשת האיש הראש (שמואל ב יב, ז).

ומסביר המלבי"ם (שמואל א טו, ט):

שהרחמים לא יהיו רק מאדם לאדם בעבור שקצרה נפשו לראות באובדן
איזה אדם או בצרתו .. והחמלה תהיה ... רק ששופט בשכלו שאין ראוי
להשחית בדבר ההוא וקיומו טוב יותר.

אחד המרכיבים החשובים בבחירתו של שאול למלך, היה ענוותנותו המופלגת. הרי
כתוב מפורש מעיד על כך:

וילכד שאול בן קיש ויבקשהו ולא נמצא. וישאלו עוד בה' הבא עוד הלם איש
ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל א, י, כא-כב).

כך נוהג מלך ביום המלכתו!?

כיצד נהג אדוניה בעת המלכת הנפל שלו? "ויזבח שור ומביא וצאן לרוב ויקרא לכל בני
המלך" (מלכים א, א, יט).

והנה, ראשון מלכי ישראל, ביום המלכתו, בורח ועוזב הכל. וכך הבינו חז"ל את
הדברים (בתוספתא ברכות ד, טז) והרחיב את דבריהם בעל מעלות המדות⁸:

שלא זכה שאול למלכות אלא בשביל הענוה שהיה בו. ומנין לנו אומרים כן?
שנאמר: "הלא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצעירה מכל
משפחות שבטי בנימין" וכן הוא אומר: "פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנני",
שקל עבדו לו. וכשהיה בורח מן השררה מה כתוב בו "הנה הוא נחבא אל
הכלים". מה עלתה לו? "ושאול לכד המלוכה על ישראל" (מעלת הענוה, עמוד
קיז).

לא בכדי נדרשת תכונה זו מן המלך. הישיבה על כסא המלכות מהווה מבחן גדול ליושב
עליו. כח רב נמסר לידי. שליטה, עוצמה, סמכויות כמעט בלתי מוגבלות, על פיו יקום דבר
ועל פיו יפול. הישכיל לשלוט בכח רב זה? הישכיל לשבת על כסאו? או חלילה חכסא "ישבי"
עליו? הלא זהו חששה הגדול של התורה: "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דברים יז, ט). הכח הרב
הנמסר לידי של אדם עלול להעבירו על דעתו. לשם כך דרושה מידה רבה של ענוה וצניעות.
ולא בכדי נבחר שאול למלך - עקב תכונתו זו.

כגודל הצפיות כן גודל האכזבה. האיש הענוה, הצנוע, הנחבא אל הכלים, האיש אשר
"שקל עבדו לו", גם בו פגע הנגע. ברגע בו חמל שאול על אגג על מנת לצרפו לאוסף המלכים
ההולך ונוצר בארמונו, ברגע בו החל לנהוג בגינוני מלכים, תוך כדי הפרה ביוזעין של הצו
האלוקי, ברגע זה שמת שאול תחתיו את אחד הגורמים החשובים, אם לא החשוב מכולם,
שהביאוהו למלכות. ואכן בדרך שאדם הולך -- בה מוליכין אותו: אותו שאול המשתדל כל
כך לפאר ולרומם את כסאו, הוא שאול הרודף אחרי הטוענים לכסאו, הרדוף אובססיה של
חתירה בלתי נלאית תחתיו.

חז"ל הטיבו לתאר מהפך נפשי זה שעבר על שאול בעת עלייתו למלוכה:

אמר רבי יהושע בן פרחיה: בתחילה כל האומר לי עלה לה אני כופתו ונותנו
לפני הארי. עתה כל האומר לי לירד ממנה אני מטיל עליו קומקום של חמין.

שהרי שאול ברח ממנה וכשעלה ביקש להרוג את דוד (מנחות קט ע"ג).

לקח גדול באה פרשה זו ללמדנו. מה רב כוחן של הגאווה ורדיפת הכבוד, "אם בארזים
נפלה שלהבת מה יגידו אוזבי הקיר?" אם שאול שהכתוב מעיד עליו "הנה הוא נחבא אל
הכלים" כשל בהתמודדות עם מידת הגאווה, אגן מה נענה אבתריה?

8. בחרתי להביא את דברי בעל מעלות המדות היות והרחיב ופירט את לשון התוספתא המקוצרת (ראה שם).

בבואנו לדון על דוד מבחינה זו; לא נוכל לסקור את כל ארבעים שנות שלטונו היות ואין זה עיקר ענייננו. בודאי שבמשך שנים אלה היו עליות וירידות בתחום זה; אך אולי ניתן להצביע על שתי פרשיות אשר תבואנה ללמד על הכלל כולו.

הדבר אשר שאול חשש ממנו ביותר - הדחתו מן השלטון; קרה בפועל לדוד, שהודח מכסאו על ידי אבשלום בנו. בסיפור המרדפים אחרי דוד, שאול הוא הדמות הדומיננטית והוא המניע את המערכת כולה ללכידת דוד; עובדה שמניעה הוסברו לעיל. לעומת זאת, דוד במסגרת המאמצים לחזרתו לשלטון מתגלה כדמות פסיבית למדי (לא לגמרי שהרי שולח את חושי הארכי למשימתו), כל מה שיש לו לומר לשרי הצבא לפני הקרב המכריע ביער אפרים הוא: "לאט לי לנער לאבשלום" (שמואל ב' יח, ה).

האם כך מתנהג מלך שאובססית השלטון מנחה את דרכו? האם שאול במקרה דומה היה מסתפק בציווי כזה? או שמא היה נכנס כל כולו "בעובי הקורה" ויוצא בראש הצבא לקרב?!

כך נראה גם בפרשיה אחרת, בזמן העלאת הארון לירושלים. הכתוב מתאר את מעשי דוד: "ודוד מכרכר בכל עז לפני ה' (שם ו' יח). אולם בעיני מיכל אשתו הדבר לא נראה מכובד:

ותאמר מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום לעיני אמהות ועבדיו
כהגלות נגלות אחד הרקים (שם פסוק ט).

ועל טענה זו עונה דוד: "ונקלתי עוד מזאת והייתי שפל בעיני ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה" (שם פסוק כט). העובדה שהוא המלך, שהכה והשלטון מצויים בידיו, אינה מפריעה לדוד לרדת אל העם ולפזז ולכרכר עמם ביחד.

אך אולי ההוכחה הטובה ביותר לכך שהשלטון שנמסר בידיו לא העבירו על דעתו היא, לעניות דעתי, הכתוב בספר תהלים, החושף בפנינו את הליכי נפשו של דוד במאורעות שונים, ועל פני תקופות שונות: שם מתגלה לפנינו לב צמא וכמה לא-ל חי, האוהב אהבה עזה את עמו, השונא שנאת מות את הרשע, לב המודע לחולשותיו ומתפלל על תיקונם.

ביטויים כגון: "אדעה מה חדל אני" (לט, ה), "הטה הי' אזנך ענני כי עני ואביון אני" (פו, א), "צמאה נפשי לא-ל חיי" (מב, ט). קשה לומר שיצאו מפי של אדם הרדוף תאוות שלטון וכבוד, הרי פסוק מפורש אומר: "הי' לא גבה לבי ולא רמו עיני ולא הלכתי בגדולות ובגפלאות ממני" (קלא, א).

אי אפשר לסיים את הדיון במישור האישי ללא הזכרת הדיאלוג שבין שמואל לשאול לאחר המלחמה, נקודה שכבר רבים עמדו עליה. שאול בהכחשותיו החוזרות ונשנות מצטרף לאדם הראשון המתחמק בטענה: "האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי" (בראשית ג, יט), ולקין המתמם: "לא ידעתי השמה אחי אנוכי" (שם ד, ט). חז"ל דרשו על קין:

משל לאחד שנכנס למרעה וחטף גדי אחד והפשילו לאחוריו, והיה בעל המרעה רץ אחריו, אמר לו מה בידך? אמר לו אין בידי כלום. אמר לו והרי היא מפעה אחריך, כך אומר הקב"ה לקין "קול דמי אחיך" (בראשית רבה כב, ט).

דומה כי התיאור המופיע במדרש לקוח מפרקינו : גם פה מתוארת גניבת צאן - חרמו של הקב"ה ; גם פה "מפשילו חגנב לאחרי" בדברים "הקמתי את דבר ה'"; גם פה הודף אחריו בעל המרעה - שמואל הנביא וטוען כלפיו "מה בידך?", "הרי הוא מפעה אחריך" - בשאלה הצינית "ומה קול הצאן הזה באזני?"

שלוש פעמים מכחיש שאול את החטא על פני דיאלוג ארוך הנמשך כאחד עשר פסוקים (שמואל א טו, יג-כט) ורק בפעם הרביעית מודה "חטאתי", אך מיד מצרף הסבר ותירוץ "כי יראתי את העם". ואולי כאן נפגשות שתי הנקודות בהן דברנו :

כחוטא, מסרב להכיר בחטאו. וכמנהיג, ממאן ליטול את האחריות על כתפיו. לעומת זאת, ידועה תגובתו של דוד לאשמה המוטחת בו : "אתה האיש" (שמואל ב יב, ז) "ויאמר דוד אל נתן חטאתי לה'..." (שם יט).

חז"ל הכירו במעלתו של "הבוכה על אדם כשר" ובמעלת ההשתתפות הריגשית בצערם של אחרים : "כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנזיו" (שבת קה ע"ג) ואיך אפשר שלא להוריד דמעה על מותו של שאול בחיר ה' וסופה הטרגי של משפחתו? אולם שומה עלינו לדאוג שהדמעות הנקוות בזויות עינינו לא יפריעונו מלראות את התמונה בבירור ואת הדברים כהויותם.